

Moet je nagaan hoe dat zal zijn als zo'n lief meisje als ik er opeens niet meer is

Pesten in *Zwarte zwaan* van Gideon Samson

René Veenstra

Te citeren als: Veenstra, R. (2013). Moet je nagaan hoe dat zal zijn als zo'n lief meisje als ik er opeens niet meer is: Pesten in *Zwarte zwaan* van Gideon Samson. *Literatuur zonder Leeftijd*, 92, 145-149.

Pestprofessor, zo word ik soms genoemd. Een titel die mijn onderzoek maar ten dele dekt, want behalve naar pesten doe ik ook onderzoek naar de ontwikkeling van prosociaal en antisociaal gedrag, netwerken van jongeren, groepsprocessen binnen de klas, vriendschapsrelaties, en ouder-kind interacties. Maar goed, mijn onderzoek naar pesten trekt de meeste aandacht en zo kan het gebeuren dat ik het verzoek krijg om een boek te lezen vanuit die expertise. Dat gebeurde eerder met *Het lekkere van pesten* (2011) van Edward van den Vendel en dat boek gebruik ik maar al te graag om het groepsproces bij pesten te illustreren. In dat boek beschrijft Van den Vendel de moeizame jeugd van het latere fotomodel Julian van Dalen. In het boek zit een scène waarin hij op de middelbare school door een paar klasgenoten in een vijver wordt gegooid. Dat hij nat werd, zegt Julian later, was tot daar aan toe, maar het ergste was dat de hele school stond te kijken en te lachen. Vanuit mijn expertise weet ik dat al die mensen die staan te kijken een rol hebben bij het pesten. Zij zijn degenen die status verlenen aan de pesters. Zij moedigen het pesten aan en zorgen dat het verhaal vaak zal worden naverteld. Kortom, zij zijn essentieel in het gaande houden van het pesten. Ook *Zwarte zwaan* ben ik gaan lezen in de hoop het bij presentaties over mijn werk te kunnen inzetten.

Zij heeft mij en ik heb haar. Meer is er niet, meer hebben we ook niet nodig. We willen niemand anders. De meisjes uit de klas zijn truttenkoppen en de jongens zijn piemelpikkies. Toch doet iedereen altijd aardig tegen ons. Dat komt door Rifka. Niet alleen om dat je aan haar al je knikkers kwijt kunt raken. Er is nog een andere reden. Ik kan dat niet zo goed uitleggen, maar het is dus wel zo. Vriendinnen zijn met Rifka is het hoogste wat je kunt bereiken. Dat is denk ik zo'n beetje wat het is. En daarom wil iedereen dat. (...) Rifka is de baas van de klas, en als baas beslist ze wanneer en tegen wie we aardig doen. Ik ben Rifka's enige en beste vriendin. Dat is omdat ze alleen mij echt leuk vindt. Jij bent geen truttenkop, zei ze een keer. Ik wist dat natuurlijk wel, toch was het fijn om te horen. We noemen het R.D.F. En we zijn twee keurige meisjes. Echt waar. (p. 12)

In *Zwarte zwaan*, het vijfde boek van Gideon Samson (1985), staan Rifka en Duveke centraal. Het zijn twee meisjes in het laatste jaar van de basisschool. Ze zijn toe aan nieuwe uitdagingen. Na de zomer kunnen ze naar de middelbare school. Tot die tijd is het overleven. Met hun klasgenoten van de basisschool hebben ze het wel gehad. Ter vermaak pesten ze bijvoorbeeld een weerloze klasgenoot. Ze pesten hem door zijn tas te verstoppen of door te dreigen zijn paardenstaart af te knippen. 'Als we zijn staartje eraf knippen,' zegt Rifka 'worden wij zijn meester en dan wordt hij onze slaaf.' 'Maar als ie dat nou niet wil?' vraagt Duveke. 'Ik wil het,' reageert Rifka. 'Het is toch lachen?' (p. 21)

Met R.D.F. (Rif+Duuf Forever) hebben Rifka en Duveke elkaar aangegeven voor altijd vriendinnen te willen zijn. Als lezer besef je dat het met deze vriendschap niet goed kan blijven gaan. Daarvoor is de vriendschap te onevenwichtig. Rifka bepaalt wat het tweetal doet en Duveke heeft haar maar te volgen. Aanvankelijk profiteert ook Duveke van de vriendschap. Waar Duveke zelf nooit iets leuks weet te verzinnen, loopt haar vriendin over van ideeën. Gaandeweg wordt duidelijk dat Rifka het soort meisje is dat haar vriendin meteen laat vallen als er na de zomer in het voortgezet onderwijs

goede alternatieven zijn. Of als er een leuke jongen kan worden veroverd. Voor die leuke jongen heeft Rifka haar vriendin echter nodig. Rifka is namelijk verliefd op Olivier, de broer van Duveke.

Dat Rifka in de klas populair is weten we uit de observaties van haar vriendin. Verder komen we weinig te weten over de groepsprocessen in de klas. Samson concentreert zich in *Zwarte zwaan* op Duveke, Rifka en Olivier. Het boek gaat dan ook meer over de relatie tussen twee meisjes dan over groepsprocessen. De relatie tussen het tweetal is gelukkig een interessante. Dat komt bijvoorbeeld doordat Duveke bang is een misstap te begaan en daarna geen vriendin van Rifka meer te zijn: 'Ik weet bijna zeker dat iedereen me vanaf dan zal pesten. Of nog erger: negeren. Als je Rifka tegen je hebt, kun je het wel vergeten. De hele klas zal me haten. Ik wil dat niet. Nooit. Want als dat gebeurt, ben ik voortaan helemaal alleen. (p. 88)'

Rifka is dus de baas en Duveke haar assistent. Als het zo uitkomt, is Duveke ook slachtoffer van haar kille en berekenende vriendin. In de DSM-V, het handboek voor psychiatrische diagnostiek, zou Rifka als *callous-unemotional* worden geclassificeerd. Zij is iemand met gedragsproblemen; ze pest, loopt weg van huis, steelt en brandmerkt Duveke met een sigaret. Tegelijkertijd voelt ze zich niet schuldig wanneer ze iets fout heeft gedaan, houdt ze geen rekening met de gevoelens van anderen en laat ze geen echte emoties richting anderen zien. Zij kan keihard tegen Duveke zeggen: 'Wat een bange, suffe schijtepoeperd. Kijk nou eens, nu zit ze nog te janken ook. Alleen maar om zo'n klein geintje. (p. 168)' Zij is een rotkind met een slecht ontwikkeld geweten.

Van Duveke heeft Samson een meeloper gemaakt. Bij pesten zie je vaak dat pesters en assistenten van rol wisselen: de een begint, anderen doen mee. Het is maar wie er zin heeft om te beginnen. Eigenlijk zijn daders en meelopers meestal allemaal daders die samen in de populaire groep zitten. En binnen die subgroep zijn daders en meelopers ook elkaars verdedigers, mocht een van hen onverhoopt zelf een keer gepest worden. Duveke is echter meer een versterker dan een assistent. Ze kijkt geamuseerd toe. Ze moedigt Rifka aan door bijvoorbeeld te lachen.

De rest van de klas betreft Samson niet in het verhaal. Heeft Rifka ook de rest van de klas op haar hand als ze iemand pest? We kunnen er alleen naar gissen. Waarom staat de klas niet als geheel op tegen dit ene rotkind en haar meeloper? In het boek *Spijt!* (1997) beschrijft Carry Slee wel een dergelijk groepsproces. In dat boek zitten verscheidene passages waarin een pester het initiatief neemt en twee assistenten al snel mee gaan doen. Slee maakt duidelijk dat het pesten voor de meeste leerlingen te ver gaat, maar niemand zegt wat, onder meer omdat ze bang zijn om tegen de populaire pesters in te gaan. Wie weet wat er dan gebeurt.

Rode draad door *Zwarte zwaan* vormt een plan dat Rifka's ultieme manipulatie moet worden: ze wil haar eigen begrafenis in scène zetten. Nadat ze de begrafenis van een voor haar onbetekenend jongetje had bijgewoond, fantaseerde ze: 'Moet je nagaan hoe dat zal zijn als zo'n lief meisje als ik er opeens niet meer is (p. 68).' Met haar plan wil ze de hele wereld voor gek zetten: ze zal ontvoerd lijken en op de een of andere manier moeten haar ouders denken dat ze is omgebracht, zodat ze een begrafenis organiseren. Zelf wil ze dan stiekem toekijken.

Ik laat de blauwe auto uit mijn hoofd rijden. Maar dit keer werkt het niet, want als ie om het hoekje verdwenen is, doet iemand daar stiekem het autoraam open. Uit dat raam perst iets zich naar buiten. Dat iets vliegt terug, weer zo mijn hersens in. Het fladdert door mijn hoofd. En daar blijft het ook nog wel even fladderen. Wegjagen heeft geen zin. Het is een dier, een beest. Het is een zwarte zwaan. (p. 91)

Met deze zinnen besluit Samson het deel voor de ontvoering. Later in het verhaal komt de zwaan nog een paar keer terug, bijvoorbeeld als Duveke en Olivier liegen over een kapotgemaakt beeldje van een zwarte zwaan of als Rifka's moeder op de begrafenis vertelt dat haar allerliefste zwaantje nooit meer zal vliegen – een verwijzing naar het einde van het boek.

Aan de volwassenen heeft Samson niet meer dan een bijrol gegeven. Ze willen hun kinderen helpen (Rifka's vader roept uit: 'wij proberen uit alle macht om het goed te doen' (p. 102), maar blijken onwetend. De tieners laten het ook graag zo. Voor haar plannen zit Rifka niet op volwassenen te wachten. Duveke zit vast in het machtsspel van haar vriendin en heeft beloofd om haar ouders er buiten te laten. Het weerloze pestslachtoffer heeft zijn moeder ook nooit ingelicht. Als die moeder de twee meisjes tegenkomt, bedankt ze hen omdat ze volgens haar zoon altijd zo aardig, lief en behulpzaam waren: zonder hen had hij vast en zeker een rottijd op school gehad. De charmes van Rifka en haar secondant hebben dus hun uitwerking op volwassenen. Als goede strategen weten ze zich op de juiste momenten van hun goede kant te laten zien.

Als lezer krijgen we echter vooral de slechte kanten van beide meisjes te zien. Met zijn boek sluit Samson inhoudelijk aan bij andere literatuur over rotkinderen als *Spijt!* en *Godje* (Daan Remmerts de Vries, 2003) en films als *Bluebird* (Mijke de Jong, 2004), *Klass* (Ilmar Raag, 2007) en *Mean Creek* (Jacob Aaron Estes, 2004). Het bespreken van deze boeken en films zou prima passen binnen een anti-pestprogramma in het voortgezet onderwijs en de bijbehorende aandacht voor de socialemotionele ontwikkeling van leerlingen. Bij het op basisscholen gerichte KiVa antipestprogramma is de slagzin: "Hoewel we niet allemaal verantwoordelijk zijn voor het feit dat er wordt gepest, zijn we er wel allemaal verantwoordelijk voor dat het stopt." Die leus dient ook in een voor het voortgezet onderwijs te ontwikkelen programma (daar is nog geen programma waarvan we weten dat het werkt) het uitgangspunt te zijn en kan het gesprekstema zijn na het lezen van deze boeken of het zien van deze films.

Enkele literatuursuggesties over pesten:

- Huitsing, G., Van der Meulen, M., & Veenstra, R. (2012). Pesten als groepsproces. *Groepen*, 7, 20-35.
- Veenstra, R., Huitsing, G., Koens, R., Munniksmā, F., Oldenburg, B., Van der Ploeg, R., Sentse, M., & Velthausz, F. (2013). Signaleren en tegengaan van pesten: Het KiVa antipestprogramma. *Kind en Adolescent Praktijk*, 12, 76-84.